

Din İşlerinde Özgün Türk Deneyimi: Diyanet'in Kurumsal Kimliği ve Güncel Değerlendirmeler

Niyazi AKYÜZ* - Şahin GÜRSOY - İhsan ÇAPCIOĞLU*****

ABSTRACT

An Authentic Turkish Experience in the Religious Affairs: Institutional Identity of the Presidency and Current Assessments. The Presidency of Religious Affairs is rooted back to the Ottoman Era with the Sheikh al-Islam institution. Proposed first by Ziya Gökalp, the Presidency had been institutionalized with the foundation of the Republic as in many other Republican institutions. Serving the function of conduct of religious affairs, the Presidency has undertaken an important mission in the settlement of Republican values. From this perspective, it is possible to consider the Presidency as a secular institution. Today, the Presidency of Religious Affairs is discussed from several aspects from content and corporate perspectives. The place of Presidency in the secular state as a religious affairs institution, requests for institutional representation of Alevi belief and its share of the general budget are the most debated topics.

Key Words: *The Presidency of Religious Affairs, Sheikh al-Islam Institution, Alevi Belief, House of Gathering (Cemevi), Mosque.*

Giriş

İslam dininde, Hıristiyanlıkta olduğu gibi kurumsal bir dinsel otoritenin olmadığı bilinen bir durumdur.¹ İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in, bir peygamber olarak dinsel tebliğ çalışmalarının yanı sıra; siya-

* **Doç. Dr.**, Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi, e-posta: akyuz@divinity.ankara.edu.tr

** **Arş. Gör. Dr.**, Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi, e-posta: sahinursoy@yahoo.com

*** **Arş. Gör.**, Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi, e-posta: icapci@divinity.ankara.edu.tr

¹ Sönmez Kutlu, "Aleviliğin Diyanette Temsil Sorunu", www.sonmezkutlu.com/content/[04.10.2006].

set, eğitim, sosyal ve gündelik işlerle ilgilenmiş olmasına rağmen merkezi bir din otoritesi kurmaması, İslam'da bu yönde bir kurumsallaşmaya gidilmemesinin en önemli nedenidir. Çeşitli bölgelere gönderdiği valilere, Kur'an ve kendi söz ve eylemlerinden başka; kişisel bilgi, deneyim ve akıl yürütmelerinden de yararlanmaları yönündeki yol açıcı öğüdü, Hz. Peygamber'in kurumsal merkezi otoriteye bakışını ortaya koymaktadır.² Bu nedenle, akıl ve insan hürriyetinin önemli bir yer tuttuğu İslam'da, ruhani liderlik anlayışı kurumsallaşamamıştır. İslam'daki din bilginleri, sadece birer öğretici ve bilgilendirici olarak kalmışlardır.³

Peygamber'den sonra gelen yöneticilerin de, dinsel bir otorite değil; siyasal bir otorite olarak ortaya çıkması, merkezi bir otorite geleneğinin gelişimine yol vermemiştir. İslam tarihinde, din hizmetleri, uzun bir dönem siyasal otoritenin himayesinde merkeziyetçilikten uzak bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu süreç, en büyük Müslüman-Türk devleti olan Osmanlı'da da benzer bir şekilde devam etmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Arabistan yarım adasını almasıyla birlikte, kendisini Müslümanların birlik temsilcisi (halife) olarak ilan etmesi ve bu unvanın, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte ortadan kaldırılması da durumu değiştirmemiştir. Osmanlı'da, dinden izin alma, din hizmetlerinin bazılarını yönetme ve hayır işlerini düzenleme kurumu anlamında şeyhülislamlık kurumunun varlığı⁴ da; yine, dinsel otoritenin ortaya çıkışına zemin oluşturmamıştır. 19. yüzyıldan itibaren şeyhülislamlık, sadece din işlerinden sorumlu bir kuruma dönüşmüştür. Zira, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal anlayışı ve örgütsel yapısı da bu duruma izin verir içerikte değildi. Osmanlı'da şeyhülislamlık, sultanın din işlerini danıştığı bir kurum olarak kalmış;⁵ hiçbir zaman bütün din hizmetlerini düzenleme ve kontrol

² Hz. Muhammed'in, atadığı vali ve komutanlara yönelik tavsiyeleri için bkz. Ahmet b. Hanbel, *Musned*, Beyrut, tarihsiz, s. 230-236; Tirmizi, *Sünen*, Kahire, 1356/1937, Ahkâm, 3. b.

³ Ziya Gökalp, *Ziya Gökalp Diyor ki*, Hazırlayan: Ali Nüzhet Göksel, İstanbul, 1950, s. 21.

⁴ Şeyhülislamlık kurumunun ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemektedir. İlk dönemlerde, halk arasında yaşanan anlaşmazlıkları ve bazı din işlerini yöneten din bilgisine sahip kişiler olarak ortaya çıkan şeyhülislamlar, daha sonra, bilgin sınıfının başı olarak anılmıştır. Osmanlı'nın bir döneminden sonra ise resmi bir kuruma dönüşmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. www.diyaret.gov.tr/turkish/sureliyayinoku [11.10.2006]; Esra Yakut, *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, İstanbul, 2005; *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı*, Hazırlayan: Komisyon, Ankara, 1999, s. 2-5.

⁵ Ziya Gökalp, bu özelliğinden dolayı şeyhülislamı, 'büyük bilgi topluluğunun rektörü' olarak nitelemektedir. Bkz. Gökalp, a.g.e., s. 21.

etme konumunda olmamıştır. Yine bu dönemde de din hizmetleri, merkezîyetçilikten uzak bir anlayışla yerine getirilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik, siyasi ve askeri alanlarda karşı karşıya kaldığı sorunlar, birçok kurum gibi; din hizmetlerinin yürütülmesinde önemli görevler yerine getirmiş medrese, tekke, tarikat ve zaviyelerin de sorgulanmasına yol açmıştır. Böylece birçok sosyal, siyasal ve dinsel kurum gibi; tekke ve zaviyeler de yozlaşma ve artık fonksiyon dışı kalma eleştirileriyle karşı karşıya kalmıştır. Bu kurumların, Aydınlanma ve modern topluma dönüşümle birlikte, Batılı anlamda, değişen sosyal ve dinsel anlayışın dışında kalması da yaşanan bu süreçte etkili olmuştur. Ayrıca, yurt dışına gönderilen öğrencilerin yurda dönmesi, Batı'dan yapılan çeviriler ve birçok Batılı temsilci ve aydının etkisiyle Osmanlı'da, Batılı anlamda bir düşünce dünyası ve kurumsallaşma istek ve ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, birçok kurum gibi, din hizmetlerini yürüten kurumların yerlerine de alternatif oluşumlar düşünölmeye başlanmıştır.

Diyanet Üzerine Kısa Bir Tarihsel Yaklaşım

Bu süreçte; Türk düşünür ve siyasetçi Ziya Gökalp'in merkezi bir din hizmetleri teşkilatının kurulmasını önermesi önemlidir.⁶ Gökalp'e göre, din hizmetleri devletin denetiminde tek elden yürütölecek, böylece; din işlerinde yaşanan dağınıklık ve kötüye kullanımların önüne geçilmiş olacaktır. Yine, yeni toplum felsefesiyle örtüşmede ve uyumda güçlükler görölen kurum ve anlayışlar tasfiye edilecek; böylece toplum içerisindeki çok başlılık ve siyasal, kültürel ve dinsel çatışma zeminleri ortadan kaldırılmış olacaktır. Tesis edilecek merkezi din hizmetleri kurumu, aynı zamanda İslam'ın kurumsallaşmış bilgi birikimlerinin topluma doğru aktarılmasını da sağlayacaktır.

Ziya Gökalp'in merkezi bir din hizmetleri teşkilatının kurulması önerisi, kurulan yeni Cumhuriyet'le birlikte yaşama geçme ortamı ve olanağı bulmuştur. Osmanlı'nın birçok siyaset, ekonomi ve eğitim kurumuyla birlikte, din hizmetleri anlayışı ve örgüt biçimi de Cumhuriyet içerisinde yer bulmamıştır. 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan 429 sayılı 'Şer'iyye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiyye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun',⁷ 430

⁶ Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Çeviren: Kadir Günay, Ankara, 2002, s. 86-87.

⁷ 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan 429 sayılı kanunun ilk maddesi şöyledir: "Türkiye Cumhuriyeti'nde muamelâtı nâsa dair olan ahkâmın teşri ve infazı Türkiye Büyük Millet

sayılı 'Tevhid-i Tedrisat Kanunu' ve 431 sayılı 'Hilafetin İlğasına ve Hanedanı Osmanlının Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun' ile Cumhuriyet öncesi hemen bütün geleneksel din kurumları ortadan kaldırılmıştır. Bu kanunlarla medrese, tarikat, tekke ve zaviyeler kapatılarak, Türk toplumu içerisinde kök salmış olan dini içerikli birçok kurum ve yapılaşma ortadan kaldırılmıştır.⁸ Böylece, yeni bir din işleri kurumuna ihtiyaç duyulmuş; bu süreçte, din hizmetleri alanında ortaya çıkması muhtemel boşluk ve düzensizlik, yine 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan bir kanunla Diyanet İşleri Başkanlığı kurularak giderilmek istenmiştir. Böylece, hem toplumun ihtiyaç duyduğu din hizmetleri/işleri yerine getirilecek; hem de, Cumhuriyet'in kuruluş felsefesine aykırı bir anlayışla ortaya çıkabilecek dinsel kurumsallaşmaların önüne geçilmiş olacaktır. Lozan anlaşmasıyla, Müslüman olmayanların din işleri kendi düzenlemelerine bırakılmış olup; Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görev alanı Müslüman halkın din işleri ile sınırlandırılmıştır.

Din işleri alanında yapılan reformlar, temel dini bilgilerin yetkin eller tarafından bir araya toplanması ve Kur'an'ın yine yetkin kişiler tarafından Türkçe'ye çevrilmesi çalışmalarıyla devam etmiştir. Elmalılı Hamdi Yazır'ın İslam İlmihali ve İstiklal Marşı şairi Mehmet Akif'in Kur'an çevirisi bunlardan başlıcalarıdır.⁹

Meclisi ile onun teşkil ettiği hükümete ait olup, din-i mübin-i İslâm'ın bundan maada itikadî ve ibadâta dair bütün ahkâm ve mesalihinin tedviri ve müessesas-i diniyenin idaresi için Cumhuriyet'in makarrında bir Diyanet İşleri Reisliği makamı tesis edilmiştir". Bkz. <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/sureliyyainoku.asp?sayfa=3&sayi=135> [10.10.06].

⁸ Bkz. Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlğasına Dair Kanun, Madde 1: "Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde gerek vakıf suretiyle gerek mülk olarak şeyhinin tahtı tasarrufunda gerek suveri aharla tesis edilmiş bulunan bilûmum tekkeler ve zaviyeler sahiplerinin diğer şekilde hakkı temellük ve tasarrufları baki kalmak üzere kâmilan seddedilmiştir. Bunlardan usulü mevzuası dairesinde filhal cami veya mescit olarak istimal edilenler ipka edilir. Alelûmum tarikatlerle şehlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çebebilik, babalık, emirlik, nakiplik, halifelik, falcılık, büyüçülük, üfürükçülük ve gayıptan haber vermek ve murada kavuşturmak maksadıyla nüshacılık gibi unvan ve sıfatların istimaliyle bu unvan ve sıfatlara ait hizmet ifa ve kisve iktisası memnudur. Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde salâtine ait veya bir tarika veyahut cerri menfaate müstenit olanlarla bilûmum sair türbeler mesdut ve türbedarlıklar mülğadır. Seddedilmiş olan tekke veya zaviyeleri veya türbeleri açanlar veyahut bunları yeniden ihdas edenler veya aynı tarikat icrasına mahsus olarak velev muvakkaten olsa bile yer verenler ve yukarıdaki unvanları taşıyanlar veya bunlara mahsus hidematı ifa veya kıyafet iktisa eyleyen kimseler üç aydan eksik olmak üzere hapis ve elli liradan aşağı olmamak üzere cezayı nakdiile cezalandınırlır". Kanun No: 677, Kabul Tarihi: 30 Teşrinisani 1341, Resmi Gazete'de neşir ve ilânı: 13 Kânunuevvel 1341, 3.t. Düstur, C. 7, S. 243, s. 113.

Diyanet İşleri Başkanlığı kurumunun yasal bir zemine oturması ve kurumsallaşması da; diğer birçok yeni Cumhuriyet kurumu gibi aşama aşama olmuştur. 14 Haziran 1935 tarihinde çıkarılan 2800 Sayılı 'Diyanet İşleri Reisliği Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun' ile teşkilatın yapısı ve yetkileri üzerine bir düzenleme yapılmıştır. Teşkilatın görev alanı ise 11 Kasım 1937 tarihinde çıkarılan 7647 sayılı kararname ile düzenlenmiştir.¹⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurumsallaşmasının uzayan bir sürece yayılmasında, Cumhuriyet düzeninin henüz gerekli bir kurumsallağa kavuşamamasının yanı sıra bu dönemde yapılan reformlar ve din işlerine duyulan gereksinimlerin henüz kendisini yeni yeni göstermesinin de önemli etkisi olmuştur. Cumhuriyet içerisinde yaşanan birçok toplumsal istek ve Cumhuriyet'e karşı beliren arayış ve dinsel yapılanmalar da Diyanet'in öneminin daha iyi anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir.

Diyanet'in, anayasal bir zemine kavuşması 1961 Anayasası ile gerçekleşmiştir. 1961 Anayasasının 154. Maddesi ile Diyanet'in özel kanunda belirtilen görevleri yerine getireceği hükme bağlanmıştır. 22.06.1965 tarihinde çıkartılan 633 sayılı özel kanunla ise Diyanet'in görev, sorumluluk ve teşkilat yapısı ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, 1982 Anayasasında, Genel İdare içerisinde ve bütün grup ve düşüncelerden uzak laik bir kurum olarak tanımlanmaktadır. Yine aynı 136. Madde ile Diyanet'e, ulusal dayanışma ve bütünleşmeye hizmet etme görevi de yüklenmiştir.¹¹

Diyanet İşleri Başkanlığı, bugün seksen binin üzerinde personel, seksen beş bin civarında teşkilat ağı¹² ile Türkiye'nin en kurumsal örgütlerinden biri durumuna gelmiş olup; İslam dünyasında ise tek kurum niteliğindedir. Bu örgüt yapılanması ve kökleşmiş bir kurumsallık ve toplumsal kabul görmüştüğü ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nın özgün bir Türk deneyimi olduğunu belirtmek gerekir.¹³

⁹ Mehmet Akif, Mustafa Kemal'in isteği üzerine Kur'an'ı Türkçe'ye çevirmeye başlamış; fakat bu çeviriyi bitirmeden Mısır'a gitmiş ve orada vefat etmiştir. Çevirisini tamamlamamasında dinde yapılan reformlara gösterilen bir tepkinin varlığından söz edilse de; bu durum hiçbir zaman kendi gerçekliğiyle ortaya konulamamıştır.

¹⁰ Diyanet'in kuruluş ve tarihsel süreciyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı*, Hazırlayan: Komisyon, Ankara, 1999 (978 sayfa).

¹¹ <http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.html> [09.10.2006].

¹² Detaylı bilgi için bkz. <http://www.diyamet.gov.tr/turkish/tanitimistatistik.asp> [17.10.06].

¹³ Diyanet'in Cumhuriyet'in önemli bir projesi olduğunu ve laikliğe aykırı olmadığını belirten Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu, konuyla ilgili bir röportajında bu görüşünü

Bu özgün kurumsal yapı, çağdaş Cumhuriyet'in kökleşmesinde, modern Türk toplumunun oluşumunda, dini ve toplumsal yapıda İslam'ın önem verdiği akıl ve insan özgürlüğünün tekrar toplum felsefesi olarak öne çıkartılmasında çok önemli bir misyon üstlenmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı, din gibi çok farklı yorumlara ve suistimale açık bir konuda, objektif bilgi ile bilgilendirme ve toplumun ihtiyaç duyduğu din hizmetlerini yerine getirme görevlerinden başka; toplumda parçalanmışlıklara, suistimallere ve yapılanmalara da yol vermeyerek Türk toplumunun birlik ve bütünlüğünün sağlanmasında çok önemli bir yer edinmiştir. Bugün Afganistan'dan Irak'a, Sudan'dan Mısır'a kadar İslam dünyasının değişik bölgelerinde yaşanan dinsel bölünme, çekişme ve çatışmalar göz önüne alındığında, Diyanet'in yerine getirmiş olduğu toplumsal fonksiyon da daha iyi ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde; Diyanet'in kurumsallığına rağmen zaman zaman cinayetlere kadar varan, tarikat yapılanmaları içerisinde yaşanan olaylar da merkezi bir din kurumunun gereğine bir başka açıdan işaret etmektedir.¹⁴ Bu noktada, Osmanlı döneminde toplumsal köklere ulaşmış birçok tarikat ve dinsel örgütlenmenin Cumhuriyet'e ve Diyanet'e karşı direnç göstermiş olduğunu; sosyal süreç içerisinde Diyanet'in kurumsallığının güçlenmesi ve toplumsal tabanda kökleşmesi ile

şu cümlelerle gerekçelendirmektedir: "Aslında Türkiye laik demokratik yapısıyla, Diyanet İşleri Başkanlığı gibi bir kurumu, bu bünye içine sokmakla, bana göre hem İslam dünyası için hem Batı için özgün bir model kurmaktadır. Dinle birlikte, dinin desteğiyle kalkınmayı, gelişmeyi cumhuriyetin önemli bir projesi olarak görmekteyiz. Batıların da zaman zaman laiklik anlayışlarıyla belki uzlaştıramadıkları için sordukları bu soru, bana göre cevabı çok açık bir sorudur. Laiklikte Diyanet İşleri Başkanlığı'nun kamu bünyesi içinde yer alması çelişmez. Aksine, biz dini daha saygın bir yerde tutarız. Dinin farklı amaçlar için kullanılmasını önleyerek itibarını artırırız. Din, toplumsal bütünleşmemiz için önemli bir zemin oluşturmuştur. Laiklik, Diyanet'in 80 bin görevlisi açısından sorun oluşturmuyor. Aksine, kendi alanımızda daha özgürce çalışmamızı sağlayan bir imkân olarak görülebilir. Laikliği, din özgürlüğünün garantisi olarak görüyorum. Hem laik hem demokratik yapısıyla (Diyanet'in) İslam ülkeleri açısından özgün bir yere sahip olduğunu açıkça söyleyebilirim." Ali Bardakoğlu, "Diyanet Kaldırılın mı?", <http://www.milliyet.com.tr/2006.05.06/siyaset/axsiy01.html> [17.10.06].

¹⁴ Tarikat yapılanmalarında, çeşitli zamanlarda değişik içerikli kötüye kullanım ve suç içerikli eylemler görülmüştür. Kurduğu tarikatta ekonomik ve cinsel suistimalin yaşandığı gerekçesi ile gündeme gelen Ali Kalkancı (<http://www.habervitrini.com/haber> [19.10.06], güçlü tarikat yapılanması ve başına rağmen, örgüt içi cinayetlerle gündeme gelen İsmailağa tarikatı (<http://www.sabah.com.tr/2006.09.10/gnd109.html>) ve çeşitli konularda tartışma gündemine gelen hilafet yanlısı Cemalettin Kaplan örgütü (<http://www.sabah.com.tr/2006.02.07>; "Türk Humeynisinin Oğlu", *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, <http://www.byegm.gov.tr/yayınlarımız/dısbasin/2004.05.31>) bunlardan bazılarıdır.

toplumsal bütünlük, kaynaşma ve dolayısıyla Cumhuriyet'in de kökleştiğinin gözlemlendiğini belirtmek gerekir.¹⁵

AB Sürecindeki Türkiye'de Diyanet Tartışmaları ve Güncel Değerlendirmeler

Avrupa Birliği'yle üyelik görüşmelerini yürüten Türkiye'de, Diyanet İşleri Başkanlığı, merkezi bir din hizmetleri kurumu olarak varlık ve/veya içerik tartışmalarının içerisinde bulunmaktadır. Bu tartışmalardan bir tanesi; Diyanet'in, Devletin vatandaşlardan topladığı vergilerden aldığı paylarla varlığını sürdürdüğü; ancak vergi verenler arasında Müslüman olmayan veya her hangi bir dine inanmayan vatandaşların da bulunduğu, bunun da temel insan haklarına aykırı olduğu yönündedir.

Dinin toplumsal yaşamda sahip olduğu yer ve önem, başta Durkheim olmak üzere pek çok sosyal bilimci tarafından dile getirilmiştir.¹⁶ Bu çerçevede din, birçok sosyal ve kültürel fonksiyonun yanı sıra, kültür ve kimlikle bir iç içeliğe sahiptir.¹⁷ Elbette İslam dünyasında ve özellikle Türk toplumunda din, toplum ve kültürle çok daha iç içe bir yapıdadır. Dine doğru gerçekleşen bu toplumsal ilgi ve yönelim, birçok kamusal kontrol-dışı yapılanma ve suistimallere açık bir içeriği de beraberinde getirebilmektedir. Daha önce de değinildiği üzere; bugün, Orta Doğu'nun sosyal, siyasal ve ekonomik köklerinden beslenen; ancak dinden atıflandırılan ve din gerçeğiyle birlikte daha da etkinleşen şiddet yapılanmalarının yanı sıra, Türk toplumunun sosyal yapısı ve yaşadığı coğrafi gerçekler, Diyanet gibi akademik¹⁸ ve din hizmetlerinde birliği sağlayabilecek objektif bir

¹⁵ Türkiye'de ve İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde, Diyanet yapılanmasını din merkezli bir söylemle reddeden birçok yaklaşım ve örgütsel oluşum söz konusudur. Bunların siyasal karakterlerine bakıldığında; çoğunlunun, laikliği de reddeder bir anlayışa sahip olduğu görülmektedir. Örnek olarak bkz. "Hizbu't-Tahrir", *Yayımlanmamış Örgüt İçi El Kitabı*, Tarih ve Basım Yeri belirtilmemiş. Hizbu't-Tahrir, yeryüzünde Halifeliliği yeniden inşa etmek isteyen, dünyanın birçok bölgesinde örgütlenmeye çalışan ve 'cihat' için tebliğ yapılması gerektiğini savunan Ürdün merkezli bir örgüttür. Bu örgütün, Türkiye'de de yapılanması bulunmakta olup; yasa-dışı kabul edilen örgütler arasında yer almaktadır. Bkz. İbrahim Karagül, "Türkiye'nin 'Çözülme Stratejisi' İçinde Hizbu't-Tahrir'in Rolü", <http://www.8sutun.com/-node/1474>; Mehmet Ali Kirman, *Türkiye'de Yeni Bir Dini Cemaat Olarak Süleymanlık*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2000, s. 119-123; Hayrettin Karaman, "Röportaj", <http://www.tesev.org.tr/etkinlik/diyanet> [08.10.06].

¹⁶ Emile Durkheim, *İntihar*, Çeviren: Özer Ozankaya, Ankara, 1992; Phil Zuckerman, *Din Sosyolojisine Giriş*, Çevirenler: İhsan Çapcıoğlu - Halil Aydınalp, Ankara, 2006, s. 127-175.

¹⁷ Din, kültür ve kimlik ilişkileriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Şahin Gürsoy, *Milli Kimliğin Oluşumunda Dinin Rolü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), Erzurum, 1996.

¹⁸ Bugün, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın üst yönetimi akademik kariyer sahibi idareciler-

kurumun varlığını gerekli kılıyor görünmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu önemli misyonu gerçekleştirdiği dile getirilmektedir.¹⁹ Günümüzde Diyanet'in varlığına karşı olan uç yapılanmaların istem ve söylemleri de bu yaklaşımı destekler niteliktedir.²⁰

Avrupa ve Amerika'daki din işlerinin Türkiye'ye göre farklı yapılanmalar gösterdiği bilinmektedir. Buna karşın, bütün din işlerinin yürütülmesinde kiliseler merkez konumunda bulunmaktadır. Kiliselerin din işlerini yerine getirebilecek güçlü özerklikleri ve organizasyon ağları mevcuttur. Ayrıca, Avrupa ve Amerika'daki yerleşik seküler kültür ve ekonomik durum, Kilise hizmetlerinde kolaylıklara ve desteklere uygun zemin hazırlamaktadır. Bir başka ifadeyle; Kilise, din hizmetlerine duyulan ihtiyacı karşılayabilecek ekonomik ortama, özerkliğe ve örgüt ağına sahiptir. Avrupa ve Amerika'nın sosyal ve ekonomik yapısı, Kilise hizmetlerinin yürütülmesine uygun bir ortam sağlamaktadır.

Türk toplumunun sosyal örgütlenme anlayışı ve Türkiye'nin ekonomik gerçekleri Avrupa ve Amerika'dan farklılıklar arz etmektedir. Din hizmetlerinden yararlanmanın evrensel bir hak olduğu gerçeği de düşünüldüğünde, toplumun dinsel ihtiyaçlarının karşılanması için kurumsal bir yapılanmaya duyulan gereksinim ortadadır. İşte burada; kamu otoritesi tarafından toplumdaki toplanan vergilerle, toplumsal bir görev gerçekleştiren Diyanet'in varlığını sürdürmesinin gerekliliği tartışılmaktadır. Bununla birlikte, Diyanet hizmetlerinin, genel bütçeden ayrılan kaynaklarla yürütüldüğü yönündeki tartışmalarda; birçok sosyal ve kültürel kurum gibi, din hizmetlerinin de sosyal bir gereksinim yönünün varlığını ve bu hizmetlerle Diyanet'in, laik Cumhuriyet değerleriyle örtüşen sosyal, kültürel ve siyasal fonksiyonlar gerçekleştirdiğini de göz ardı etmemek gere-

den oluşmakta olup; başkan ilahiyat profesörü, başkan yardımcısı ise profesör veya doçent unvanına sahip, analitik düşünme ve objektif bilgi üretebilme eğitimi almış ilahiyatçı akademisyenlerdir. Detaylı bilgi için bkz. <http://www.diyamet.gov.tr/turkish/tanitimistatistik.asp>

¹⁹ Tayyar Altıkulaç, "Üçüncü 1000'de Dini Teşkilatlanma ve Kurumları -II (Resmi Örgütlenme)", *Üçüncü 1000'e Girerken İslam*, Ankara, 2005, s. 232.

²⁰ Diyanet'in kaldırılmasını isteyen ve şiddet içerikli yönelimlere açık, kendini anti-emperyalist, anti-modernist veya anti-laik olarak tanımlayan marjinal oluşumların varlığından söz etmek mümkündür. Birçok küçük örgütlenmeye sahip bu grupların varlığını basım, yayım ve yazılı kaynaklardan izlemek mümkündür. Birkaç örneklik niteliğinde şu adreslere bakılabilir: <http://www.evrensel.net/05.07.03/gundem.html>; http://www.kurdistan.nu/psk/psk_bulten/; <http://www.islamisite.com/modules.php> [09.10.06].

kir. Bir takım itirazlara karşın; yapılan çalışmalar, Türk toplumunun çok büyük bir bölümünün, merkezi bir din işleri kurumunun varlığını gerekli gördüğünü ortaya koymaktadır.²¹

Diyanet'in varlığına gelen itirazlardan bir diğeri; Devlet eliyle din hizmetlerinin yürütülmesinin, laiklik anlayışına aykırı olduğu yaklaşımıdır. Bu itiraz daha çok, ateist veya birçoğu Marksist kökenli Alevilerden gelmektedir ki; Marksist kökenli Alevileri, birçok alevi örgütlenmesi ateist olmakla eleştirmektedir.²² Zira, Diyanet İşleri Başkanlığı; laik, demokratik Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu iradesi tarafından yapılandırılmıştır.²³ Cumhuriyet'in ilk yıllarında görülen katı pozitivist bir tutuma karşın, Diyanet'in kurulması önemlidir.²⁴ Bu kurucu iradenin Diyanet'i tesis etme amaçlarından bir tanesi de İslam dinini kullanarak Cumhuriyet değerlerine karşı oluşabilecek faaliyet ve yapılanmaların önüne geçmektir. Mustafa Kemal'in Diyanet'in, yerini aldığı kurumlar ve örgütlenmelerle ilgili olarak yaptığı birçok konuşması da bu yönde bir içeriğe sahiptir. Bir konuşmasında Mustafa Kemal; '*... Türkiye Cumhuriyeti'nde bulunan bütün tekkeler ve zaviyeler²⁵ ve türbeler kanunla yasaklanmıştır. Tarikatlar kaldırılmıştır. Şeyhlik, dervişlik, çelebilik, halifecilik, falcılık, büyüçülük, türbedarlık yasaklanmıştır. Çünkü bunlar irtica kaynakları ve cehalet damgalarıdır. Türk Milleti, böyle kurumlara ve onların mensuplarına tahammül edemezdi ve etmedi*' demektedir.²⁶ Mustafa Kemal'in bu ifadeleri de

²¹ Kemaleddin Taş, *Türk Halkının Gözüyle Diyanet*, İstanbul, 2002, s. 205.

²² CEM Vakfı, Alevi Konseyi ve Alevilik Bektaşilik Araştırmaları gibi gruplar, Aleviliğin İslam içerisinde yer aldığını belirtmekte birlikte, Diyanet'in yapısına da itiraz etmektedirler. Büyük bir çoğunlukla bu grupların/örgütlenmelerin, Cem evlerini resmi olarak kabullendirme ve/veya Diyanet içerisinde temsil edilebilmesini sağlama gibi bir önceliklerinin olduğu bilinmektedir. Bu örgütlenmeler; eleştirilerinde, Diyanet'in finansmanında kullanılan kaynak olarak vergi konusuna da değinmektedirler. Konuyla ilgili bilgi için bkz. <http://www.alevibektasi.org/index.php>; <http://www.alevikonseyi.com/alevi/14/24/34/34.html>; http://www.cemvakfi.org/dergi_yazidetay.asp [11.10.06].

²³ Ali Bardakoğlu, "Kırkbudak Dergisi İle Söyleşi", <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/bildiri.asp?id=115> [15.11.06].

²⁴ Geniş bilgi için TESEV'in Dokuzuncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile Türkiye'de din-devlet-toplum ilişkileri ve Diyanet'in rolü üzerine yaptığı röportaja bakılabilir. Süleyman Demirel, 7 kez Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığı ve Cumhurbaşkanlığı yapmış, Cumhuriyetin öne çıkmış simalarından biridir. http://www.tesev.org.tr/etkinlik/diyaret_ek1.php [12.10.06].

²⁵ Tekke, tarikat mensuplarının barındıkları, ibadetler ve törenler düzenledikleri yer; zaviye ise, küçük tekkedir. Bkz. *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2005, ilgili maddeler.

²⁶ *Atatürkçülük - Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri-*, Hazırlayan: Komisyon, Ankara, 1984, s. 110, Kayıt no: 1930 (14: 470-472).

Diyanet'in laik, modern Cumhuriyet için taşıdığı anlamı daha anlaşılır kılmaktadır. Daha açık bir ifadeyle; Batı merkezli bir kurumsallık olarak kiliselerin bir bölümünün Katolik Vatikan gibi merkezi bir otorite tarafından kontrol ediliyor olması veya Ortodoks Hıristiyanlığın ısrarlı ekümeniklik talepleriyle birlikte düşünüldüğünde; Diyanet'in, laik sisteme aykırı bir kurum olmasının aksine; siyasal ve sosyal gerekçelerinin yanında, merkezi bir düzenleme ve denetleme kurumunun varlığını/gerekliliğini bir başka açıdan da temellendirmek mümkündür.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nı tartışma gündemine getiren bir başka konu ise, Aleviliğin temsili tartışmalarıdır. Daha önce de ifade edildiği gibi; bir taraftan bazı Alevi örgütlenmeler Diyanet'in varlığına karşı çıkarken,²⁷ diğer taraftan birçok alevi örgütlenmesi Diyanet İşleri Başkanlığı içerisinde Alevi düşüncesinin de temsil edilmesini istemektedir.²⁸ Ayrıca, kendi din işlerini oluşturma çabası içerisine giren Alevi örgütlenmeleri bulunmaktadır ki; CEM Vakfı bunların başlıcalarındandır.²⁹

Diyanet İşleri Başkanlığı, Alevilerin Diyanet'te kendi geleneklerinin temsil edilmesi yönündeki isteklerini, kurum yapısını esas alarak kabul etmemektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı; bütün mezhep, grup, yaklaşım ve görüşlerden bağımsız ve tüm bunların üzerinde bir kurum olarak görevini, objektif bir din işleri hizmeti üretmek şeklinde ifade etmektedir.³⁰ Türkiye Cumhuriyeti'nin 1982 yılında kabul edilen Anayasasında da; Diyanet'in anayasal görevi bu şekilde tanımlanmaktadır.³¹

²⁷ Diyanet'in varlığına karşı çıkan yapılanmalar; diğer birçok Alevi önder ve örgüt tarafından, Marksist ve ateist kökenli olmakla ve Alevilik yaklaşımlarının Alevi öğretilerinden ve tarihsel köklerinden beslenmemek şeklinde bir anlayışa sahip olmakla eleştirilmektedir. Türkiye'de öne çıkan Alevi önderlerinden biri olan İzzettin Doğan bunlardan birisidir. Doğan'ın görüşleri için bkz. Ali Uysal, *Alevi Örgütlenmesi Bünyesinde Cem Vakfı ve Faaliyetleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2002; Ayhan Aydın, "Cem Vakfı Çalışmaları ve Prof. Dr. İzzettin Doğan'ın Görüş ve Düşünceleri", İstanbul, 1998; http://www.haber3.com/-haber.php?haber_id=177285&comments=all [10.10.06].

²⁸ Ramazan Uçar, "Alevi Bektaşilerin Diyanet İşleri Başkanlığı'nda Temsil Problemi", *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu Bildirileri*, Isparta, 2005, s. 466; http://www.cemvakfi.org/dergi_yazidetay.asp; <http://www.alevibektasi.org/index.php?>; <http://www.alevikonseyi.com/alevi/14.24.34.34.html> [10.10.06].

²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. "Cem Vakfı Alevi İslam Din Hizmetleri Başkanlığı", <http://www.cemvakfi.org/-blddetay.asp?ID=101> [11.10.06].

³⁰ Ali Bardakoğlu, "Basın Açıklamaları", <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/default.asp> [10.10.06].

³¹ MADDE 136: "Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, lâiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasî görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir". <http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm> [10.10.2006].

Aleviliğin; farklı sosyal, dinsel, siyasal ve tarihsel köklere sahip olması da; Diyanet'te hangi Aleviliğin yer alacağı problemini beraberinde getirmektedir. Tamamen kendine özgü bir tarihsel, sosyal, dinsel ve siyasal gerçekliklerle oluşmuş olan İslam'ın Alevilik yorumu, kendi içerisinde de çok farklı algı ve yorumları beraberinde getirmektedir. Son yüzyılda 'Alevilik' isimlendirmesi içerisinde yer almakla birlikte, 'Kızılbaşlık', 'Bektaşilik' ve 'Nusayrilik' bunlardan başlıcalarıdır.³² Bu çerçevede, özellikle; Ahmet Yesevi geleneğinden gelen Bektaşilikte önemli bir Sünni yaklaşımın izlerinin de bulunduğunu belirtmek yanlış olmasa gerektir. Bütün karmaşık farklılaşmalara rağmen, Alevilik, İslam'ın farklı bir Türk yorumudur. Alevilik; öz olarak, 'takip edilen yol' anlamına gelen 'tarikat' niteliğindedir.³³ Alevilikte önemli bir konuma sahip olan Dede Babalar, tarikat önderleri ve temsilcileri durumundadırlar.³⁴ Aynı şekilde; cem evleri de, tarikatların dini yorum ve ritüellerini gerçekleştirdikleri tekke ve zaviyelerle eşdeğerdir ki; tarihsel gerçekliği de bu yöndedir.³⁵ Camiler ise;

³² Hasan Onat, "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", <http://www.hasanonat.com/ayrinti.php?> [12.10.06].

³³ Alevilik, Aleviler tarafından da bir 'yol' ve çoğunlukla, İslam'ın Türk yorumu olarak kabul edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Irene Melikoff, *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, Çeviren: Turan Alptekin, İstanbul, 1999.

³⁴ Alevilikte dedelik kurumunun yerine ilişkin olarak bkz. Ali Yaman, *Alevilikte Dedelik Kurumu ve İşlevleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996.

³⁵ İslam kurumları tarihinde tekke ve zaviyelerin fonksiyonlarına ilişkin geniş bilgi ve kaynaklar için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, Ankara, 1942, S. II, s. 279-304; Osman Ergin, *Türkiye Marif Tarihi*, C. I, İstanbul 1939, s. 192-209; Mustafa Kara, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekke ve Zaviyeler*, İstanbul, 1977; Abdülbaki Gölpınarlı, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, (1951), C. 11, S. 1-4, s. 6 vd.; Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, 1964; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, İstanbul 1977, s. 120-128; İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, İstanbul, 1984; Mustafa Kara, "Medeniyet Tarihimizde Tekkeler ve Zaviyeler", *Türk Yurdu*, (1998), C. 18, S. 127-128, s. 108-115; İsmet Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, Ankara, 1985; Mustafa Kara, "Osmanlılarda Tekke Siyaseti", *Hareket*, 9 (1974), S. 109-110, s. 36-41; Ziya Kazıcı, *İslam Kültür ve Medeniyeti*, İstanbul, 1996, s. 11-36; Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (6. Baskı), Ankara, 1976, s. 17-20; Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, İstanbul, 1992; Hasan Küçük, *Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri*, İstanbul, 1976; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1971, C. III, s. 445 vd.; Osman Çetin, *Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı*, İstanbul, 1990; M. Baha Tanman, *İstanbul Tekkeleri'nin Mimari ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri*, İÜEF, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1990, C. I, s. 172 vd.; Mehmet Şeker, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, Ankara, 1991; Louis Massignon-Tahsin Yazıcı, "Tarikat", *İA XII\1*, s. 1-17; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 5. Baskı, İstanbul, 1997.

dinin farklı yorumlarının yaşandığı yerler olmaktan çok dini ritüellerin yerine getirildiği veya dini öğretilerin yapıldığı bir dinsel kurumdur.

Sonuç olarak; Diyanet İşleri Başkanlığı, din işlerinin/hizmetlerinin yürütülmesinde, kökleri yüzyıllara dayanan özgün bir Türk deneyimi olarak ortaya çıkmaktadır. Kurumun oluşmasında ve şekillenmesinde İslam'ın kurumsal anlayışının yanı sıra; Türkiye'nin bölgesel gerekleri ve Türk toplumunun sosyal ve dinsel özellikleri de önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle Diyanet'i, Türk toplumunun sosyal, kültürel, siyasal ve bölgesel gerçeklerinden doğmuş seküler ve modern bir kurum olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

Diyanet'in; Hanefilik, Şafilik gibi mezhepsel yaklaşımlardan ve Kadiriilik, Nakşîlik, Süleymancılık ve Nurculuk gibi tarikat veya cemaatlerden uzak bir örgüt yapılanmasının varlığına karşın; Kurumda, Sünni din geleneğinin nispeten öne çıktığının gözlemlendiğini belirtmek yerinde olacaktır. Fakat bu; Aleviliğin, İslam'ın Türk yorumu etrafında şekillenmiş bir tarikat olma gerçekliğini ortadan kaldırmamaktadır. Hal böyle olunca; üst bir dinsel kurum olan Diyanet içerisinde Alevilik yorumunun yer bulması, Kurumun nesnel yapısıyla örtüşmeyeceği gibi; onlarca tarikat ve cemaat örgütlenmelerine de Diyanet içerisinde temsil edilme hakkının tanınmasını zorunlu kılacaktır. Bu durumun ise bir üst kurum olan Diyanet'in mevcut kurumsal kimliğini değiştireceği ortadadır.